

Middelalderens politiske institutioner

Af Tore Nyberg

Det følgende bidrag er lektor, fil. dr. Tore Nybergs kritik som anden officielle opponenter af Thomas Riis, Les institutions politiques centrales du Danemark 1100–1332, der blev fremlagt til offentligt forsvar den 16. september 1977. (Odense University Studies in History and Social Sciences 46, Odense 1977.)

Den her fremlagte afhandling spænder over en række væsentlige og omdiskuterede problemer i dansk middelalderforskning. Ikke nok med at den begynder først i det 12. århundrede, den klassisk-heroiske periode, hvis samtidshistoriker Saxo er. Afhandlingens angrebsvinkel tager også fat på problemstillinger behandlet af fremtrædende danske historikere som Aksel E. Christensen¹ og Poul Johs. Jørgensen². Men behandlingen er gennemgående systematisk, ikke kronologisk. Vi har her fået danmarkshistorien tilrettelagt efter de normer og krav, som en fælleseuropæisk diskussion kræver. Dansk forskning er en del af europæisk forskning, det fremgår både af litteraturfortegnelsen og af måden at behandle enkeltproblemer på. En overraskelse er det uden tvivl, at forf. disponerer afhandlingens fjerde hoveddel, som jeg vil komme tilbage til nedenfor, efter skema fra Montesquieus statslære: den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt. Noget sådant har man ikke i lang tid oplevet i de danske historikers rækker.

Den første hoveddel præsenterer en række dateringsproblemer, som blev indgående behandlet af førsteopponenten, professor Niels Skyum-Nielsen³. Den anden hoveddel bærer overskriften »La structure de la royauté« (s. 66). Man må gå ud fra – hvad forf. også bekræftede under forsvarshandlingen – at han med begrebet *struktur* ønsker at bevæge sig ind i Annaleskolens referenceramme, og at han således ved sin behandling af det danske riges forfatning i højmiddelalderen har ønsket at bringe dette tema ind i en

1. *Kongemagt og Aristokrati*, København 1945, genoptr. 1968.

2. *Dansk Retshistorie*, København 1947².

3. Førsteopponentens indlæg vil blive publiceret i *Historisk Tidsskrift*.

fælleseuropæisk diskussion, hvis argumenter og tankebaner allerede er stukket ud. Nogle metodiske overvejelser i forordet hører måske sammen med dette punkt (s. 12): nogle beklager måske, står der, at forf. ikke har formuleret hypoteser, som han så prøver på at bekræfte eller afkræfte efter metodelærens bedste principper. Således begrundes forf., hvorfor han har valgt en anden fremgangsmåde. Begreberne *struktur* og *hypotese* i denne udtalelse er ikke blevet forklaret nærmere. Men at betragte kongedømmet som en struktur indeholder allerede en hypotese: at kongedømmet egner sig til en strukturundersøgelse, hvad dette så er. Strukturbegrebet indgår, anderledes sagt, i selve problemstillingen, og dens anvendelse forudsætter allerede opstillingen af nogle hypoteser, som man gerne ville have set tydeliggjort i det indledende afsnit. En alt for spredt og uforpligtende brug af strukturbegrebet kunne lede til, at det reduceres til et rent modeord. Det ville være skade, hvis dette skete, fordi begrebet er et godt arbejdsredskab, når klarhed blot råder over, hvad det betyder, og hvilke midler og metoder i en historisk undersøgelsesproces der skal til for at klarlægge en struktur.

Undersøgelsen af et antal arenga-tekster fra diplomerne starter med reference til Nanna Damsholt, som har publiceret en artikel herom⁴. En arenga er den retoriske indledning til et diplom, en lille retorisk sløjfe, hvor kancelliets chef eller udstederen selv har mulighed for at formulere nogle tanker om, hvad der i almindelighed begrundes, at han udsteder et diplom af dette eller hint indhold. Forf. meddeler en liste over 68 arengaer (s. 66–85), af hvilke mange dog regnes med to eller tre gange, så at der i realiteten kun er 47 tekster, der bliver diskuteret. Det eneste formelle udvalgs-kriterium er nævnt side 68f: forf. har valgt alle af kongerne udstedte diplomer med arenga, undtagen i de tilfælde, hvor en diplomformular åbenbart er en gentagelse af et tidligere diplom rettet til samme modtager. Hensigten er nu at udrede, hvad der findes af vidnesbyrd om kongeideologien i disse 47 tekster. En inddeling i grupper efter formel lighed findes ikke tilstrækkelig; forf. kalder Nanna Damsholts fire eller fem grupper for »familles« (s. 69) og lægger selv til endnu én, omfattende arengaerne nr. 1–5. Men denne inddelingsgrund fører ikke videre, siges der. Udvalgs-kriteriet bliver i stedet (s. 70) de kongelige forpligtelser, *les devoirs du roi*, hvilke inddeles som 1. forpligtelsen til at beskytte undersåtterne, 2. til at beskytte religionen, og 3. til at udføre retfærdighed – at gengælde godt med godt og ondt med ondt, *le principe de rétribution*. Forf. finder disse tre kongelige forpligtelser anskueliggjort i tre grupper af arengaer: nr. 6–14, nr. 15–26, og de to nr. 27 og 28. Derefter taler forf. om specificerede

4. »Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140–1223«. *Mediaeval Scandinavia* 3, 1970, 66–108.

forpligtelser, som kan antages at være afledt af disse tre fundamentale principper (s. 75): »ces obligations dérivent de l'un, de deux ou des trois principes généraux«. Samtlige resterende nr. 29–68 synes at illustrere disse afledte eller blandede udtryk for kongelige forpligtelser. Først på kapitlets sidste to sider diskuterer forf. andet i arengaerne, som kunne bidrage til at belyse kongeideologien.

Men er nu formuleringen af de kongelige forpligtelser i sig selv så meget mere vidtrækkende end de øvrige udtryk for kongens stilling, at det tilstrækkeligt begrundet den meget udførlige behandling, forf. giver det *moraliske* element i dette kapitel? Eller ligger heri en stiltiende polemik mod Nanna Damsholt, som går den omvendte vej og pejler sig ind på de *egenskaber og kvaliteter*, som ifølge arengaerne udmærker kongemagtens indehavere?

Min hovedindvending mod bearbejdelsen af de 47 arengaer, som sammenlagt giver 68 forskellige eksempler, er, at analysen ikke går dybt nok og følgelig bliver lidt uskarp i konturerne. Der er kun et lille antal tekster, som entydigt henføres til én af de tre grundlæggende kongelige pligter. Ved en nærmere undersøgelse kan man også nok sætte spørgsmålstejn ved nogle af disse. Hvordan forholder det sig f.eks. med kongens formentlig klare forpligtelse til at beskytte undersåtterne, som skulle eksemplificeres ved nr. 6-14? Nr. 10 taler om, at ingen indbyggere i riget skal mangle retvise, *iustitia*, hvad der ikke kun betyder, at de skal beskyttes, men også at det almenes ret skal opretholdes, den offentlige orden. Nr. 11 taler om beskyttelse for dem, som vender sig til kongen i et retfærdigt anliggende, *in iustis causis*. I nr. 12 skal enhver garanteres *in sua iustitia*, i sin ret, og i nr. 13 bliver det helt tydeligt klarlagt, at retfærdigheden skal overholdes, både når den begrænser kongens handlingsfrihed, og når den tjener til støtte for den enkelte. Det overordnede begreb er *iustitia*, ikke pligten til at beskytte undersåtterne. I nr. 6 og nr. 9 tales der ganske vist nok om kongens pligt til at sikre ro og fred for indbyggerne, hhv. for riget; men begrundelsen er begge gange den samme: særligt gælder dette klosterfolket, står der, fordi disse med bøn styrker riget. Dette nærmer sig en kompensation, det såkaldte »retributionsprincip«. Kongen yder noget for noget, og hans almindelige funktion som fredsgarant er afhængig af, hvem det er, der beskyttes. Når der i nr. 7 tales om *utilitate et pace vestra*, så drejer det sig specifikt om manddrab, hvor det virkelig kan siges, at »jeres fred og gavn« står på spil. Entydig er kongens pligt til at støtte indbyggerne kun formuleret i nr. 8: *universis ... subvenire*, og i nr. 14 med kongens omsorgsfulde forsyn: *providentie nostre cura*.

Videre fremad i listen synes det mig unødvendigt at indføre et udviklingsperspektiv inden for gruppe 2, de arengaer, som taler om beskyttelse af religionen (s. 76 lige under nr. 33). Her skulle pligten til at beskytte klostrene

være blevet en særlig, for sig selv stående pligt ved år 1300. Jeg mener, at dette modsiges af Valdemar den Stores diplomer, dels nr. 15 med udtrykket *sanctae religionis ordinem*, hvad jeg tror går specifikt på klosterfolket – *religio* i betydningen »ordensvæsen« –, dels nr. 29 med udtrykket *veri Dei cultoribus veris*, som jeg ikke tror betyder »les croyants pratiquants«, men sigter på klosterfolket. Jeg mener også, at det er unødvendigt at indføre en særlig kategori, når arengaen giver udtryk for kongens taknemmelighed over for Gud (nr. 56–57). En sådan taknemmelighed lægger ikke noget nyt til de problemer, vi her taler om. De væsentlige udtryk er i stedet i nr. 56, at kongen anser sig i stand til at varetage alle, både guddommelige og menneskelige hverv, og i nr. 57 udsagnet, at Gud »påvirker det uvillige sind til at ville, og det villige til at kunne«, en konstatering, som i diplomudstederens mund vistnok spejler en del af kongemagtens syn på sin opgave.

I stedet for forf.s systematisering af stoffet vil jeg pege på et træk, som ikke er blevet brugt som inddelingskriterium. Mange arengaer indeholder to konstateringer, dels en overordnet forpligtelse, dels en specificeret, som fremstilles som afledt af eller som funktion af den overordnede forpligtelse – bindeordet kan være f.eks. *precipue tamen*, *specialiter tamen*, *specialius*, *maxime*, *potissime*. Med udgangspunkt i disse kombinationer får vi et mere realistisk indblik i de pligter, som fremstilles som grundlæggende, og deres forbindelse med den særlige situationsbetingede pligt i hvert enkelt tilfælde, hvor det drejer sig om en konkret modtager, og den særlige begrundelse for diplomudstedelsen, evt. gaven.

Min her fremførte kritik er affødt af den generelle erfaring, at det i middelalderligt materiale er bedre at lave inddelingskriterier efter originalens latinske begreber og tankebaner end efter vore derover lagte nutidsbegreber, ligesom man også bør undlade at arbejde med oversættelsesbegreber – altså ikke tale om »undersåtterne« og »religionen«, men bruge de latinske originaludtryk, så man undgår misforståelser.

Kapitlets to sidste sider burde til gengæld have været udbygget. S. 84 er der fremhævet nogle bibelparalleller, f.eks. til et diplom af Knud VI, hvor det hedder, at denne er steget op på sine fædres trone, »hvad der fører tanken hen på kong Salomon«, siger forf. og henviser i note 103 til 1. kongebog, 2. kapitel. Denne og andre bibelhenviisninger ville vi gerne have haft lidt udførligere kommenteret, måske også med henblik på metoden. Man må nemlig spørge sig selv, hvorvidt man rimeligt kan formode, at denne bibelske parallel har været samtiden bevidst; og hvis ja, må man overveje, om den ikke muligvis kan have haft flere aspekter end den, der kommer til udtryk i selve teksten. Jeg skal senere komme tilbage til dette punkt. – Det samlede resultat af kapitlet om arengaerne vil jeg dog vurdere som vægtigt og tilfredsstillende, til trods for at

sagen kunne være grebet an på anden måde. Der er ingen tvivl om, at udtrykkene for de kongelige forpligtelser er et væsentligt, måske det væsentligste element i mange arengaer. En grundigere analyse vil dog måske vise, at pligten til at beskytte retfærdigheden i almindelighed og til at gengælde godt med godt og ondt med ondt indtager en helt overordnet stilling i hele det tankekompleks, som her kommer til udtryk, og at de øvrige pligter må betragtes som afledt heraf.

Vurderingen af Saxos betydning for kongeideologien vies et omfattende kapitel, som knytter sig til indledningsafsnittet om Saxos boginddeling (s. 14–30), hvor hovedtesen er, at 14. bog bliver 100 sider kortere, og således at kong Valdemar den Stores overtagelse af magten i 1157 og Absalons valg til biskop i Roskilde i 1158 i stedet indleder 15. bog. Kapitlet (s. 86–150) består af fire afsnit: en undersøgelse af begrebet *patria* hos Saxo, en af modstandsretten, en af begrebet *fortuna*, og endelig en af såkaldte typologiske paralleller. I disse giver Saxo i sløret form udtryk for sit syn på kongens stilling og beføjelser ved at bruge billeder, som må forudsættes at være kendt for tilhørere og læsere og således må antages at eje en udsagnskraft, som vi kan gøre til genstand for undersøgelse med historisk-kritisk metode.

Patria-undersøgelsen former sig som en revision af Inge Skovgaard-Petersens bidrag om dette tema⁵. Konklusionen (s. 99), at Saxos *patria* i de fleste tilfælde betegner et landområde underkastet en bestemt politisk autoritet, og at begrebet således næsten fungerer som terminus technicus inden for international ret, må betragtes som væsentligt klagørende. Værdien i behandlingen af tronfølgeproblemer og modstandsret i stk. 2 ligger i, at vi bliver klar over, hvor bredt et spektrum, Saxo udviser i sin reference til de forskellige måder, på hvilke en dansk konge opnår sin stilling, og de mindretalssynspunkter, som derved fremkommer, lagt i munden på personer i kongernes omgivelser i forbindelse med de enkelte valghandlinger. Det er dog lidt vildledende, når forf. taler så koncist om *election* som modsætning til *héritage* – det minder lidt for meget om nutidens rationalistiske antitese *arverige eller valgrige*. I højmiddelalderens samfund udelukker de to ting jo ikke hinanden. Kongen bliver altid valgt; men den valgte er normalt medlem af kongehuset, hyppigt den ældste søn, nogle gange designeret af faderen, eller på anden måde ligesom »forudbestemt« til det høje hverv. Stormændenes betydning passer ikke altid med Saxos tendens, men den kendes fra andre kilder eller fra indirekte henvisninger i Saxos værk. Jeg vil her henvise til Erich Hoffmanns undersøgelse »Die Einladung des Königs bei den skandinavischen Völkern im

5. »Saxo, historian of the Patria«. *Mediaeval Scandinavia* 2, 1969, 54–77.

Mittelalter,« som kunne være nævnt i post-scriptum⁶. Under »Einladung« forstår Hoffmann den procedure, at en gruppe stormænd direkte henvender sig til en kandidat og ligefrem tilbyder ham kongemagten, hyppigt mod løfter om håndfæstning til gengæld. Selve denne retsinstitution kunne være blevet berørt i dette afsnit. Hoffmanns større arbejde: »Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters« kom først efter, at denne afhandling forelå⁷.

Ny viden kommer der ud af undersøgelsen af begrebet *fortuna* hos Saxo – lykke, held, skæbne er nogle af de danske oversættelser, som kan passe til dette omfattende begreb. Sammenhængen, som forf. ikke gør rede for, er vel nærmest den, at der efter undersøgelsen af *patria* var noget, der pegede hen på begrebet *fortuna* som et mere indholdsrigt begreb til belysning af Saxos kongeideologi. Den metode, som er blevet brugt ved undersøgelsen af *fortuna*, er stort set den samme som ved arengaerne, men her passer den bedre, fordi vi følger den klassiske fremgangsmåde at undersøge ét eneste begreb og dets brug og betydning inden for rammerne af én forfatters værk. Som opponent ex auditorio kommenterede professor Poul Johs. Jensen de exegetiske problemer, som opstår ved en sådan procedure. Forf. er nået frem til de to slags lykke, som nu er resultatet af undersøgelsen: en god lykke og en ond lykke, lykken som afgør den enkeltes skæbne, lykken som det redskab, Gud bruger for at udføre sin vilje blandt menneskene. I konklusionen (s. 184f) har forf. brugt resultaterne til et opgør med den tyske forsknings forestilling om en særlig numinøs kraft eller hellighed, som hæfter ved kongefamilien som sådan – »Königsheil«, »Geblütsheiligkeit«. Forf. mener åbenbart, at Saxos *fortuna* ikke nødvendiggør omvejen over en til kongefamilien knyttet numinøs kraft eller særlig guddommelig gave; men at den i stedet efter antikt forbillede foranlediger en altid omskiftende udvælgelses- og vragningsproces, som ikke særligt favoriserer kun den, som har kongelig afstemning, ja, som overhovedet ikke følger logiske eller forudsigelige regler. Jeg vil nok i enighed med professor Poul Johs. Jensens kritik sætte spørgsmålstegn ved, hvorvidt den fremlagte, beskedne polemik mod begreberne »Königsheil« og »Geblütsheiligkeit« – der i øvrigt, som Poul Johs. Jensen henviste til, vist ikke udelukkende hører hjemme i tysk forskning – kan anses for fyldestgørende og tilstrækkeligt begrundet i den forudgående undersøgelse. Et andet sted i afhandlingen (s. 28) bruger forf. i anledning af Saxos boginddeling udtrykket: »Les aspects laics de cette optique tant cléricale que temporelle«. Saxos på en

6. *Mediaeval Scandinavia* 8, 1975, 100–139.

7. *Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters*, herausgegeben von Horst Fuhrmann, 5, Würzburg 1976.

gang klerikale og verdslige anskuelsesmåde er altså præget af lægmandens betragtning af begivenhederne, ikke af kirkens. Kunne man ikke her have lagt konklusionerne om *fortuna* til grund for et videre udsagn om det kristelige element hos Saxo? For man må vel sige, at talen om den omskiftelige gode og onde lykke ikke direkte hører hjemme i bibelsk kristendom, hvor den guddommelige lov »dømmer«, dvs. udskiller det onde fra det gode, ugræsset fra hveden, med næsten forudsigelig sikkerhed.

Spørgsmålet om Saxos kristendom bliver aktuelt i paragraf 4. Efter overskriften samler forf. her passager »af interesse for Saxos ideologi« og foretager »une promenade à travers l'ouvrage de Saxo«. Men metodisk kan dette afsnit ikke stå alene. Det forudsætter, at man accepterer nytolkningen af Saxos boginddeling. Nu gør forf. ikke ret meget ud af det almindeligt kendte forhold, at Saxo menes at have skrevet 11.–16. bog først og bagefter sagnhistorien i 1.–10. bog⁸. En »vandring gennem Saxos værk« fører os altså først til de frit sammenstillede sagnhistorier, hvor Saxo som moden forfatter har kunnet tillægge de optrædende personer sin værdiskala, og leder så over til bog 11 (s. 140), som begynder med Svend Estridsen og bl.a. omhandler Knud den Hellige. I 12. bog er særligt to iagttagelser af interesse (s. 141). Den ene vedrører Erik Ejegod, hvor forf. i beskrivelsen af hans kropsstørrelse »Mærkelig rank og velvoksen var han af krop, så andre nåede ham knap til skuldrene«, finder en parallel til beskrivelsen af kong Saul i 1. Samuels bog, kap. 10, vers 23 (note 48). Nu har jeg allerede været inde på, at bibelske paralleller kun under visse betingelser er brugelige som kilder i historisk bevisførelse. Jeg formoder, at forf. her forudsætter, at Saxo vel kendte den gammeltestamentlige kongehistorie – og denne forudsætning må vi nok acceptere som rigtig. Men beskrivelser af store herskeres kropsstørrelse findes der flere af. Berømt er Einhards beskrivelse af Karl den Store: *Corpore fuit amplo atque robusto, statura eminenti, quae tamen iustam non excederet* – og den kan vises at være hentet direkte fra Suetons beskrivelse af kejser Tiberius⁹. At Saxo skulle have taget bibelen i stedet for en eller anden af de klassiske forfattere til forbillede, burde derfor næsten underbygges med udelukkelsesbeviser ved sammenligning med beskrivelsen af andre statelige herskere gennem tiderne. Den anden notits af interesse s. 141 er den faste, som krigere i krigsnød under kampene efter Erik Ejegods død lovede for al fremtid at overholde, tre bestemte dage om året (s. 142, note 53). Forf. har endvidere i arengaerne fundet to eksempler på, at en dansk konge bliver nævnt på en måde, som fører

8. Ved forsvarshandlingen kom det frem, at forf. ikke uden reservationer tilslutter sig dette syn på Saxos arbejdsproces.

9. Eginard, *Vie de charlemagne*, udg. af L. Halphen, Paris 1967⁴, 66.

tanken hen på kong Salomon – en gang er det Erik Ejegod, en gang Knud VI (s. 84, note 103).

Dette er et tilløb til noget, men så heller ikke ret meget mere. Når man har sagt A, må man også sige B. Vi har kong Saul, vi har også kong Salomon – men hvordan kan man så komme uden om kong David? Jeg synes nemlig, at disse interessante paralleller burde have kunnet give forf. en idé til at søge videre efter. Der er i Saxo flere ting end de nævnte, som synes at antyde en parallelisme mellem Erik Ejegod og kong Saul. Dels mærker vi os, at de krigere, som lovede for al fremtid at indføre de tre fastedage, bagefter gik en sørgelig død i møde ved udmattede af sult at drukne i et morads, til trods for at friske skåninger lige forinden var kommet dem til undsætning. Hvis en person, som kender sin bibel, læser dette og ved fasteløftet erindres om kong Sauls løfte, kan han heller ikke undgå at tænke på, at kong Saul også gik en sørgelig død i møde, efter at han af Jahve var blevet berøvet sin kongeværdighed til fordel for kong David. Saul-parallellen, hvis den er rigtig, tager altså sigte på Saul som taberen. Gælder det nu også Erik Ejegod? Det burde det ikke, for så vidt som Erik er stamfaderen til den gren af kongefamilien, som Knud Lavard og Valdemar tilhører, den gren, som Saxo skriver for. Men der er mere ved Erik Ejegod, som på mærkelig måde erindrer om kong Saul. En stor plads i Saxos beskrivelse optages af et gæstebud, hvor en sanger optrådte, som ved musikkens magiske kraft forårsagede et kæmpeslagsmål blandt Erik og hans mænd. »Men nu ventede ham den onde lykke«, indleder Saxo dette afsnit. Scenen med spillemanden erindrer på en mærkelig forkert måde om Davids harpeleg over for kong Saul for at lette hans tungsind. Her er effekten ganske vist den modsatte, men slutresultatet det samme: Erik Ejegod fremstår ligesom kong Saul som en mand, præget af mørk hidsighed. Hans pilgrimsrejse til Jerusalem, som endte med hans død på Cypern, fremstilles som en bodsgerning for de synder, han lagde sig selv til last. Udgangen blev, at han ligesom Saul tabte kongeriget og fandt en vistnok mandig, men dog ulykkelig død.

Med denne udspekulerede parallelisme føler vi os bestyrket i vores forsæt at søge nærmere efter kong David i Saxos værk. Nu forekommer hverken Sauls eller Davids navne hos Saxo. Metoden er altså den samme: at søge efter paralleller ved bibelsteder, som kan tænkes at være bekendte for datidens aftagere af Saxos historier, og som de forbandt med den kendte Davidshistorie. Og virkelig, finder vi det da i det afgørende 5. kapitel i 2. Samuels bog, hvor den unge David endelig erobrer Jerusalem og salves til konge over Israel, mens han indtil da kun havde været konge af Juda¹⁰. Det beskrives, hvordan

10. *Smlg.* Jakob H. Grønæk, *Die Geschichte vom Aufstieg Davids (1. Sam. 15–2. Sam. 5)*.

nu alle Israels stammer samles i Hebron, at de alle ifølge Vulgata råber til David i vers 2: *Tu pasces populum meum Israel et tu eris dux super Israel*. *Dux*, hærfører, er som bekendt den middelalderlige betegnelse for hertug. Betegnelsen *dux* om den unge kong David bruger i øvrigt allerede profeten Samuel i sin første omtale om den vordende konge over for Saul i 1. Samuelsbog 13, vers 14, og Abigail gentager det over for David i 1. Samuelsbog 25, vers 30. Interessant er imidlertid også, at dette sted i Vulgata bruger ordet *pascere*, at føre til græsning, om David. David havde jo ført dyrene til græsning den første gang, da profeten Samuel kom til hans fars gård for at finde den vordende konge og salve ham. Man glemmer gerne, at hyrde-symbolikken, som vi nærmest tolker som en henvisning til Kristus-hyrden, også må have været velkendt for middelalderens mennesker via det gamle testamente, hvor kong David er den egentlige hyrde. Saxo bruger en gang ordet *pascere* i betydningen »at skaffe føde til« – ordet udtales af ærkebiskop Eskil, da han i 1154 beder om, at kongen skal hjemsende de krigere, som han ikke er i stand til at skaffe føde til, *ut dimittat quos pascere nequeat*¹¹. Kongens opgave at skaffe føde bliver altså udtrykt med ordet *pascere*. Man må regne med, at det bibelske *pascere*, ligesom ordet *pastor*, også kunne opfattes som evnen til at skaffe føde, at sørge for sit folk, udover at beskytte det fra fjender.

Her er en oplagt sammenligningsmulighed med kapitlet om de hellige konger (s. 203). Forf. vier et stort afsnit til Knud Lavards helgenkult og citerer de liturgiske tekster, af hvilke flere før denne afhandling endnu ikke var kendte, fordi M. Cl. Gertz ikke medtog andet end udtog i sin *Vitae sanctorum Danorum*¹². I disse tekster hyldes Knud Lavard blandt andet også i vendinger, som erindrer om Davidsfortællingen. Anden linie s. 203: *quem dominus constituit ducem populi sui* lyder rent bibelsk og er vel kun rigtigt forståeligt som parallelisme til udtrykket om den unge David, uden at man nødvendigvis går omvejen ad en kristen tydning af dette sted. Og fortsættelsen, *dux iudex iustus*, hærføreren er en retfærdig dommer, forstærker dette indtryk. Knud Lavard er imidlertid ikke kun *dux*, som David, men også hyrde, *pastor*: en af Gertz i *Vitae sanctorum Danorum* gengiven antifon begynder: *Pie pastor et patrone, nos conforta in agone vite transitorie*¹³. Der er ingen tvivl om, at

Tradition und Komposition, disp. København 1971, 246–258. Til kulten af kong David i nordisk middelalder smlg. T. Nyberg, »Iakttagelser rörande kung David i högmedeltida kalendarier.« *Föredrag och diskussionsinlägg från Nordiskt Kollokvium III i Latinsk Liturgiforskning* 22.–24.5.1975. Käytännöllisen teologian julkaisu A 3/1975, udg. af Institutionen för praktisk teologi vid Helsingfors Universitet, [1976], 67–77.

11. *Saxonis Gesta Danorum*, udg. af J. Olrik & H. Ræder, I, København 1931, 398 linie 20.

12. *Vitae Sanctorum Danorum*, udg. af M. Cl. Gertz, København 1908–12, 204–211, 218–229.

13. Smst., 222.

pastor her også kunne associere til Davidsberetningens *pascere*, at beskytte og give føde til folket.

Problemet med kong David som typologisk parallel til Knud Lavard har naturligvis en hage: Knud Lavard døde martyrens død og blev aldrig dansk konge. Men det blev til gengæld hans søn, Valdemar den Store, om hvem Saxos værk fortrinsvis handler. Når Erik Ejegod fremstår som Saul både gennem kropstørrelsen, gennem sit tungsind og gennem sit tab af kongemagten, når Knud Lavard fremstår som den unge David gennem dette at være *pastor* og *dux*, og når Knud VI sammenlignes med kong Salomon, er der kun én ting tilbage: Valdemar den Store er ifølge Saxo kong David i manddomsårene, prototypen på folkets store konge, i hvis levetid alle høje forestillinger om kongeværdigheden bliver til virkelighed, og som dør, mæt af dage, efter at have givet Danmark en uforgængelig arv. Kong Davids rolle spilles altså af to personer, den helgenkårede martyr, obodriternes konge Knud Lavard, som i lighed med den unge David måtte lide megen forfølgelse og flere gange svævede i livsfare, før han kunne sikre sin stilling som konge af Juda, og den mægtige og uovervindelige enehersker kong Valdemar, som i lighed med den sejrriige kong David nedkæmpede alle fjender og sikrede hele folket fred og velmagt. Med denne parallelisme in mente og når vi erindrer os, at kong David typologisk altid forestiller Kristus, som i lighed med David er den gode hyrde (Johs. 10,11), ser vi Kristi egen herskerglorie over både Knud Lavard og Valdemar den Store, formidlet i symboler og udtryk, som hos tilhørerne måtte formodes at vække de forestillinger til live, som Saxo ville aktualisere.

Konklusionen er, at Saxo havde en fortrinlig ideologisk ramme at disponere efter, da han konciperede sin samtidshistorie: kongebøgernes jødiske historie omkring Saul, David og Salomon. I dette skema kunne han indsætte tre danske konger: Erik Ejegod, Valdemar den Store og Knud VI, og dertil kunne han i særlig høj grad sammenkæde Valdemars kongegerning med faderen Knud Lavards livsløb, som kom til at fungere som en forberedelse til Valdemars kongedømme på samme måde, som den unge kong Davids lange lidelseshistorie blev forspillet til den endelige sejrstriumf.

Heraf følger, at nogle iagttagelser i den foreliggende afhandling vil vise sig at være urigtige. Jeg tror f.eks. ikke på, hvad forf. siger (s. 202) om evangeliet, som skulle tage sigte på Kristi indtog i Jerusalem palmesøndag. Teksten selv er den kendte belæring om martyrfester: »Hvis ikke hvedekornet falder i jorden og dør, så bærer det ikke frugt«. Men den liturgiske perikope antyder ikke, at ordene ifølge evangelisten udtales palmesøndag. Og hvis der skulle være tale om et indtog i Jerusalem, er det nok ikke Kristi, men den unge Davids endelige erobring af Jerusalem, som ligger nærmest i tankerne, når teksten slutter: »Hvis nogen tjener mig, skal min fader hædre ham«.

Kapitlet om Saxos kongeideologi illustrerer karakteristisk både fortjenester og mangler ved forf.s arbejds måde i den foreliggende afhandling. Til fortjenesterne hører, at forf. har samlet en mangfoldighed af kildesteder sammen og ordnet stoffet på en sådan måde, at det danner et mønster, som ved efterprøvelse viser sig at være bæredygtigt – til trods for, at man nogle gange kunne tænke sig at lave lidt om på bærekonstruktionerne. Til svaghederne hører, at forf. ikke har været i stand til at gennemføre analysen og sammenfatte dens resultater på en sådan måde, at tanken virkelig bliver tænkt til ende, og at de nye resultater derved kommer tydeligt frem. I afhandlingens hoveddele 2–4 illustreres denne arbejds måde. Disse hoveddele indeholder megen analyse. Men danner de også en ægte syntese, hvor resultatet af enkeltundersøgelserne, såvidt de foreligger, arbejdes sammen til en helhedsanskuelse? En betragtning af hver af disse dele kan måske give svar på spørgsmålet.

Inden for den 2. hoveddel er der fem underafsnit: kongedømmets struktur bliver belyst ved arengaerne, Saxo, de ikke-skriftlige kilder, kongehelgenen og endelig de kongelige magtbeføjelser. Som det vel allerede er blevet klart ved det, der er gennemgået mere i detaljer, giver denne hoveddel et lidt brudstykkeagtigt helhedsindtryk. De tre første kapitler i hoveddelen må betegnes som ren kildeanalyse. Særdeles fortjenstfuld er her behandlingen af de kongelige segl som kilde til viden om kongeideologien (s. 152–165). Det fjerde, om de hellige konger, er en kronologisk bearbejdelse af et bestemt kildemateriale. Det er som nævnt skade, at forf. ikke kunne benytte den tyske Skandinavienforsker Erich Hoffmanns afhandling »Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern«, som udkom sent i 1975¹⁴. Her argumenteres der for, at de hellige konger i Norden fortrinsvis har angelsachsisk model. Men forf.s opmærksomhed har især været rettet mod kildematerialet også her; således har han – hvad der må regnes for et væsentligt plus – gravet de dele af Knud Lavards liturgiske tekster frem, som Gertz ikke udgav, og har videre benyttet kompositionen af kalkmalerier i Ringsted til belysning af kongehelgenens kult. Det femte kapitel i denne hoveddel ser ud til at være mere systematisk anlagt. Man kunne have ventet sig en opsummering, men et blik bl.a. på fodnoterne viser, at dette ikke har været hensigten. Det femte kapitel er nemlig også en kildeanalyse, men nu af skriftligt materiale. Til forskel fra de fire foregående afsnit, er der her tale om en systematisering af stoffet, som ikke stammer fra kilden, nemlig en gennemgang af tronfølgeordninger, kongens lovgivende, udøvende og dømmende magt samt hans ret til at pålægge straffesanktioner. Inddelingen svarer ganske nøjagtigt til 4. hoveddel,

14. *Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins*, herausgegeben von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 69, Neumünster 1975.

hvor denne betragtning gennemføres i bredere kontekst. Det er unægtelig lidt overraskende, at kilderne her i 2. hoveddels 5. kapitel ikke tillades at bestemme disposition og spørgsmålsstilling, når dette var tilfældet i de fire første kapitler.

I 3. hoveddel behandles de kollegiale organer, de korporationer, man finder på toppen af det højmiddelalderlige samfund under kongemagten: hirden, meliores regni, rådet og danehoffet. Selve fremstillingsmåden er i disse kapitler kortfattet, så kortfattet, at en udenforstående betragter måske spørger sig selv, om der ikke er grund til en mere indgående behandling af disse temaer. Metodisk arbejder forf. her udelukkende på grundlag af diplomer og lovkilder ligesom i 2. hoveddels 5. kapitel. Der er ingen sammenfatninger af resultaterne i undersøgelsen af hirden, meliores, rådet og danehoffet, men vidnesbyrdene bliver behandlet i rækkefølge efter kildernes art.

I de første linier i 4. hoveddel (s. 261) kommer der så en lille opsummerende erklæring, som måske har større betydning, end den beskedne formulering lader formode. Der står: »Dans les parties précédents nous avons essayé de dégager certains traits essentiels des structures des cinq institutions politiques qui nous intéressent: la royauté, la ménie, les meliores regni, le conseil et le parlement. Mais, jusqu'ici nous ne connaissons que les pouvoirs reconnus ou réclamés par ces institutions ... C'est pourquoi nous examinerons dans cette partie les fonctions des institutions dans les domaines suivants ...«. Så nævner forf. de kapitelrubrikker i 4. hoveddel, som nu følger: tronfølgeordninger, lovgivende, udøvende og dømmende funktion. Den lille indledning gør det klart, at »strukturafsnittene« i 2. hoveddel om kongedømmet og i 3. hoveddel om de kollegiale organer danner baggrund for behandlingen af »funktionsafsnittene« her i 4. hoveddel. Men inden for »strukturafsnittene« i 2. og 3. hoveddel synes der at gå et skel før 2. hoveddels 5. kapitel. Er det da ikke nærmest kildematerialets art, som dikterer hele opstillingen og anordningen af »strukturafsnittene«? Der er arengaerne, Saxo og de ikke-skriftlige kilder; afsnittet om kongehelgenen bygger på helgenens levned og på liturgiske tekster; resten bygger på diplomer, love og andet traditionelt historisk materiale. Der mangler kun en begrundelse for, hvorfor feminddelingen konge, hird, meliores, råd og danehof tillades at dominere gennemgangen af det traditionelle skriftlige materiale. Det fremgår, som det anførte citat viser, at de »interessere os«; men hvorfor, og hvorfor lige disse fem, stillet op på denne måde? For der er vel intet i selve kildematerialets terminologi, som direkte tvinger frem netop denne feminddeling blandt alle mulige kombinationer?

Dette kan vises på flere punkter. Afgrænsningen mellem rådet og danehoffet er problematisk, fordi begreberne *consilium* og *concilium* figurerer i begge

forbindelser. Dette problem er ikke nærmere drøftet; forf. træder her ind i en igangværende diskussion, som han accepterer på dens egne præmisser¹⁵. Afgrænsningen mellem meliores og rådet er selvsagt også problematisk, uden at det giver anledning til en principdiskussion af det berettigede i at behandle de to institutioner i to forskellige kapitler. I 4. hoveddel med dens rigorøse systematisering af de politiske funktioner efter et forudfattet mønster kommer dilemmaet endnu tydeligere til syne. Forf. har store problemer med at finde ud af, hvorvidt meliores fremtræder som privatpersoner eller som korporation i forskellige sammenhænge. Er denne distinktion ikke kunstig efter middelalderlige forestillinger?

I sammenfatningerne under de enkelte »funktionsafsnit« i 4. hoveddel får vi mere indblik i, hvad forf. betragter som sine væsentlige arbejdsresultater. Lovgivningsmagten (s. 282) udøves normalt af de kollegiale organer, sjældent af kongen alene, sidstnævnte dog hyppigst alene over for byerne. Den udøvende magt får en mere udførlig behandling (s. 310): kollegiale organers deltagelse med kongen heri kan konstateres fra det 13. århundrede inden for privilegiepolitikken, fra det 12. århundrede for udenrigs forhold, fra sidst i det 13. århundrede inden for lenspolitikken, når rådet etableres mere officielt. Den dømmende magt (s. 322) synes at tilhøre kongen alene, bortset fra adelens domsmagt i egne indre anliggender.

Jeg kunne godt tænke mig at have stillet spørgsmålene lidt anderledes – for, som jeg sagde indledningsvis, i selve rubriceringen af »funktionsafsnittene« ligger også en slags problemstilling: er der en definerbar lovgivende, en derfra adskilt udøvende og en fra begge afgrænset dømmende magt i det middelalderlige Danmark? Og hvis der er – hvordan kan man så i kilderne identificere, og med kildernes egen terminologi indholdsbestemme disse tre funktioner? Og hvis – på den anden side – det ikke er muligt i kilderne at finde spor af denne trefoldighed inden for funktionerne, hvad kan man så sætte i stedet for at nå frem til en brugelig systematisering af den middelalderlige stats funktionsområde?

Således giver også »funktionsafsnittene« i 4. hoveddel belæg for den vurdering, jeg allerede har udtalt. Der er en række prisværdige iagttagelser i forbindelse med den omhyggelige og meget kyndige inventering af kildematerialet sammen med væsentlige og vidtrækkende iagttagelser. Men konklusionerne er ikke trukket så tydeligt op, at læseren bliver klar over, hvad der egentlig er det nye og værdifulde i denne omfattende dokumentation og fremstilling. Dertil kommer, at den strikte systematisering af de afsnit, som bygger på det traditionelle historiske kildemateriale, tenderer til at skjule de

15. Afh. 252 ff, 256 ff.

meget værdifulde iagttagelser, som findes spredt også her i »funktionsafsnitene«, men som ligger mere åbenlyse i de tidligere afsnit, hvor kildebehandlingen er mere direkte. Den umiddelbare forbindelse til kilden på den ene side svarer ikke til en lige så umiddelbar fornemmelse af en frugtbar problemstilling og problemformulering på den anden side.

De store fortjenester, der fremfor alt viser sig i kildebearbejdelsen, er dog mere end tilstrækkelige til at begrunde, at forf. ved denne afhandling erhverver den filosofiske doktorgrad. Det humanistiske fakultetsråd ved Odense Universitet, som har antaget afhandlingen til forsvar, tør have grund til at regne den som endnu et skridt i retning af at udvide det spektrum af forskningstemaer, som skriftrækken udgivet af Institut for historie og samfundsvidenskab vidner om¹⁶. Man må udtale den forhåbning, at afhandlingens stil og fremtræden vil sikre den læsere ikke kun i Frankrig, Belgien og andre romansksprogede lande, men også i Danmark.

16. Rækken begyndte med bd. I i 1970 og bliver udgivet af Odense Universitetsforlag.